

ԿԵՐԼՈՅ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ ԵԿԵՂԵՍԻՈՅՑԻ ՀԱՅՍԵՐԷՆ ՉՍԵՐԻՍԻՈՅ ԾՈՒԹԱՅ

(ՀՐԹ-ՆԱԽ-ԻՆԻՆ)

Չ.

ՃԱՇՈՅ ԳԻՐԶ

Հայկական գարան, թուանշան Բ. 1772:

ՄՅԺՈՒԹԻՒՆ 26X23: — ԹՈՒՂԹ 68—ԼՂ 132: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ ճրկսիւն, ամէն մէկ սիւնը 23X7: — ՏՈՂԲ 34: — ՆՈՒԹ, թուղթ շատ սկիզբ, եւ ոչ ողորկեալ: — ՎԱՅՐ, մանապարզ, նախնական, խաւարարական: — ԱՆԵՆԱՄԱՐԷՐ ԼԱՍ ԵՒ ՄԱՐՈՐ ԿԱՆՈՒՄԸ: — ԳՐԻՐ, նորոգիւր, շատ մաքուր, ինքնամիջ ու միջոնով զրուած: — Գաւարի թուղթ մէկ սկիզբն ու վերջը: — ԺԱՄԱՄԱՐՈՒՐ ԳՐՈՒՄԸ, 1772 ՀՈՒՄ: — Աշխատասիրած է Գեորգ վարդապետ Պաղատանն Անդապիցի 1770ին: ԳՐԻՐԶ եւ ստորոջ Հ ԱՆԿԱՆՈՒ ՎՈՐԱՐ:

Մատենան է "Ճաշոց Գիրք, վասն թիւ պատարագի բոլոր տարւոյն, ըստ կարգի տօնացոյցին եւ ճաշոցին յօրինելով, յորում, բաց ի յընթերցումացն եւ ի յաւետարանացն եղեալ կան եւ ժամամուտքն եւ աշխուքն ըստ պատշաճին: Ապա խորհրդատեան ամբողջ թիւ Պատարագի արարողութեանն: Գրեալ աշխատութեամբ ըստ համանի մեծաւորաց ի Հայր Գեորգ վարդապետէ Պաղատանն Անդապիցի ի ՀՈՒՄ Բաղաբի մեծի յամի Տեանն 1770 ի յունվ: — Ստորեւ — նորագոյն նորագործ — "Եւ այս Ճաշոց Գիրքն գրվեցաւ ձեռամբ Հայր Անկսենաթի վերջ. ի ՀՈՒՄ քաղաքն, յամի տեանն 1772ին:

Ի՛՛՛՛ Եւ Եւ Տեղեկութիւն: "Բան առ տօնաւորս յաղագս Ճաշոց խորհրդատեանն, համառօտ գրեալ. եւ այլոց ըստ կարգի:

1. Այլ քանզի յառաջագրութի մեր է սովին մատենաւ գիր: Եւ պատարագս տունը զթիւ պատարագի մասու ցունն նորա՛ստ քահանայից զպատանն փրօփահանային, որ ի տունն տունն պատարագել անգամ զէպ լիցի նոցա, ըստ ստանիւնը Տարաւորութեան զօրէնան պատարագելոյ յեկեղեցին միայն. զմ այստեղի էր ի մատենան փարիկ բազմեղանցեալ, որ ինչ կարելոյք են պատարագելի: Բաւական է նմ զի ունիցի լնդ այսմ եւ զմ նոր կտակարան, որով ձեռնհաս լինի կտարել լիով ըստ այժմս սովորութի բերեւի երեւելի քահանայաւորաց զթիւ պատարագն ըստ կարգի հին սովորին:

2. Ասացա՛ք ըստ այժմս սովորութի: Քանզի յաւաք յայտնի գրեթէ առհասարակ ընդ նմ տեղին ուղղափառ եղբարկապետներ եւ ուղղափառ քահանայք եւ նմ միասնութիւնը կրնաւորաց ազգին մերոյ ի կողմն մատուցանել վերեւ պարթ, թէեւ աւելցին զճաշոցն բոլոր ի վր սեղանոյն պատարասական, ոչ ամենեքին ընթերցանուն զնմ ընթերցանաւ աւուրս, այլ ոմանք թողուն զմարգարականս եւ ընթերցանուն միայն զառաքելականն. եւ այլք եւս անգամ թողել զառաքելականն ընթերցանուն զմն ի մարգարէականացն:

3. Եւ զայս նմ առեւն առ համառօտելոյ քին թերցուածն միասնաւոր պատարագին, որ ըստ հին սովորութի ի բարանելիք աւարց պարթն քաղաւ ընթերցուածն քահանայ, Եւ ոչ զի թիւ պարթն ազգին մերոյ մի ազգեկաթ թուանցի ժողովրդեանն երկպառութեամբն, ջանան ամենեքին համառօտել:

4. Որոց հետեւեալք եւ մեք ըստ ընթերցուածն մատեն միայն համառօտելով եւ զմ միայն ընթերցուածն պատշաճաւորս նշանելով: Ասկայն ըստ ազգիցի եւ ըստ խորհրդատեանի մասին, ինչ ոչ կրնաւորաւ Եւ թուի ինչ թէ սովին ոչ այնչափ հեռի ուրիւր Զգիմք ի հայկական ծիսէն մերմ, զի գրեթէ ի յնմ եկեղեցական հանգանակութեան նաեւ ժամատարութեան, միւրեւ ի յաղցմ եւ ի յերգս մատարարութեան խորհրդացն եւ ձեռնագրութեան կարգաց, եկեղեցականներ եւ քհնյք ազգին մերոյ զազատութի ինչ ունի ցոյցանուն համառօտելով որ ինչ գրե՛լ կան եւ սահմանել ընդ երկար (թէպէտ այնու ոչ համարմ զնն արժանի գտնվութի):

5. Առստի եւ ի տօնաւորաց քաղաւ ուրիւր գտանի պարզեւ դուռն (Ի՛՛՛՛ Կ—Կ—) որով բանեւ տայ զպատարութի տօնաւորին համառօտել կամ երկարել զսահման եւ զերգելին: Այլ սակայն փոփոխութի ծիսացն ոչ զերբառ տան տեղի, մշ օրէնքն մեր եւ մշ գրեալք, բայց թիւ վասն երեւելի պարագայից եւ կարեւոր պիտոյութեանց, ոչ համառօտել եւ զթիւ պարթի մատուցանի:

6. Միմի ուրիւր արաթ հնար էր մեզ, ծիսին մերոյ զհետ երթեալ յօրինելով զայս համառօտ Ճաշոց Գիրք. ոչ զի վերայնտանակել նորեքնայ քահանայքն, մի ու ինքին առիթ, կամ յինքեանց հնարել կամ զայլոց հնարեալն ըստ հանցից գործանել:

7. Քանզի քաջայայտ է թէ ոչ ունելով ազգին մեր արարչի զճաշոց Գիրք մի սահմանեալ վն թիւ պարթի: Իւրաքանչիւր պատարագիլն պարտ է կամ հնարել ինքնին կամ ի գործ մտնել զայն զոր այլք ի գործ անել:

8. Արգ՛ հնարին ինքնին, ոչ ամենեցուն զի: Բոլոր իսկ եւ իսկ յորդորին ամենեքին զայլոց ի կիրարկելուն օրինակել: Եւ զի անբաւ են եւ բերազգի արդէն հնարեալքն, ոչ քաջայայտ է հետազոտելոցն եւ ակնատես եղեցին ընդ արեւելս եւ ընդ արեւմուտս, սին իրի հարկ յանին կապեք բով աշխատութի զայլս սոսից հնարելն եւ ընդ երկար սովորութի ի կարգս օրի: Նաց տեղի զի՛ն ի մի բովանդակել՝ ընտրելով որ ինչ ըստ ծիսին մերոյ է, եւ ի ըստ կալով յօտարտեսոցն:

9. Այլ թէ զի՛ն օրինակաւ հնարեցին զայստեղի եւ յոմմէ սեղեցին առին հնարելոյ եւ թէ յինչ իրս համանային եւ ինչ իրք բացանային, լուր գու յնմ նախ զայս, զի թէպէտ առհասարակ (որոշել միայն զի՛ն քննիք քհնյքն, որ ամենեքին տարանան) այլք ամենեքին ի յեկանան համանային. առկայն ի տունն ի յընթերցուածն պատարագին եւ ի յաւետարանն եւ ի յոմանաւաւորս տարւոյն եւ ի ժամամուտս եւ ի մենեցին պատարագին եւ աշխուքն տարանան ի միմանց յոյժ յոյժ:

10. Քանզի ի վաղուց հետէ, ոմանք թարգմանելով զմիման լատինացաւոր, բաց ի խորհրդատեանից, որոց փոխան Գեղեցի զայլոցն, միշտ նոցից պատարագէին. եւ այժմ իսկ բազումք պարթեն: Եւ ոմանք

եւս զատկանացոյց միայն ընդ ճաշոյցին չայոց ի մի միմեքեալ, այլ իմն ճաշոյց չհաղել էին, որով պարտաւարդ էին: Եւ յուսէ զիտոյ տեսել թզոց թէ լատինացոյց միայն չհամահայտին ընդ տոնացոյցին չայոց, զճաշոյց գիրքն համառտեցին: Եւ յօրինեցին զայլ ճաշոց գիրք մի, ըստ ոմայ լատինացոյց:

11. Եւ բազումք եւս, մանաւանդ ի Հռոմ՝ ձեռնարկաւքն տանէին ընդ իւրեանս զմիայն զայն զհաւկոցոյ, զճաշոցմանքն ի նոցանէ եւ զպարզերէն վն նոց ի քրօթականայէն յամի տն 1798ին. յորում եղեալ զհորհրդատարն չայոց, զպապերէն ի վերայդիւստ տպագրարաւքն, յամի տն 1678, զայն ի գործ տնէին, որով հրատարակեցաւ ոչ միայն յարեմուտս այլ եւ ընդ բարբ արեւելս. եւ որ եւ միայն ի գործածութի տեմեկեպաշոց չայոց. ընտելեց ի միսմէ եւ եթ դաւարի (sic), - եղև ի գործածութի նմ ուղղագիտութեանայից պզկն չայոց, ոպ տեսանին մինչեւ ցայտօր: Եւ թերեւս տակաւին ի նոյն յառնալէլ էին, եթէ ուղղաբէլքն չպարբէն (sic): Եւ սքանչելիքն այն էր, մեզ որոց մեծաց ախտանի, զի տնէին զուրբուն ըստ չայոց եւ զպատարագէին ըստ լատինացոյց:

12. Եւ թզոք ի նոցն զժամն պահոց կատարէին ըստ չայոց եւ ապա մատուցանէին զպատարագս վն քնց լատինացոյց: Եւ այլք եւս թոյլէլ զչայոց տոնացոյցն, թէ եւ ոչ ըստ բարբին, տնէին եւ զտուն լատինացոյց եւ գումնիկացաւոց վն պատարագելոյ ըստ նոց անխոր: Եւ զայսպիսի խառնադիւտար աղեմառնոց ծիսից եւ զինքնատեղծ արարողութիւն, թէպէտ ոչ կանխաւ եւ ոչ կամի երբեք սիւ եկեղեցին, ոպ քաջայայտն ի ոտառապաշտանի վնոց իւրոց հանրեմանցն, զի իւրաքանչեւ արգ զիւր սեփական ծէսն պակեցեւ: Սակայն միշտ սպրդեցան եւ արդէն իսկ սպրդին յազգի անդ մերուն՝ օտարաւոր եւ եկամտն ծնող բիւրազգիք աւագաւորութի զլիւսլոյ եւ առ. նաւալութի հնազանդութեան եւ առ չըստարութի միջոցաւ եւ գրեմոց:

13. Այլ այսմ, որովհետեւ յանձն եղև մեզ ի մեծաւարաց ըստ պաշտանին մերոյ, զրթել յտոնացոյցին դպրատանն փոփականային ի մատուցանել զծիսպիտք, հարկ եղև մեզ յօրինել նախ զայս համառօտ ճաշոց գիրք առ ժամն, կարծ ի կարծոյ, իբր առհասարակս իմն, զհետ երթալով արշափ հնար ծիսիւն մերոյ եւ սպորութեան զոր ունին արգ երեւելի անձիք ազգին մերոյ, որ եւ քաջահմուտ իսկ են արարողութեանց մերոց. եւ յուսամ թէ ոչ ումեք թուեցի երբեք աշխատանաց պատուոյ այս մեր նորահնար ինչ եւ ինքնաստեղծ: Թերեւս տեսցին ինչ ինչ իբր օտարաւոր ի տնացոյցէն:

14. Բանդի առ ի կատարելութի գործոյս, փոյթմը եղև միայն զհետ երթալ տոնացոյցին մերոյ առ ի յոչ տարագրել ի ծիսն մերմէ, այլեւ որ ինչ գտանելն ի ճաշոցն, զնոսին ըստ կարգի ի մի ժողովեցաւ: Ինչո զայնուսիկ եւ ար ինչ սովորութիւն են առ ներկայս, թէ յարեւելս եւ թէ յարեմուտս ի մէջ ուղղագիտութեան քահանայից իր անտնորինելու եւ ամենեցուն առհասարակ մի եղևնապէս ընդունելու, կամեցան եւ զայնուսիկ ի կարգի անդ գնել ի ճաշոցն ապ թէ ինքն ի տնացոյցն. սակայն արշափ հնար քր պահելով զորեն եւ զկանոնն արարողութիւն եկեղեցւոյն չայոց:

15. Եւ ի մէջ այսոցն սովորութիւն մինն ի յեւրեւեկացն ծառայողն զպատարագս ի յառաջաւուս

բաց պահան եւ ի քառասնորդացն: Որոց թէ եւ լուսնմալ էսք թէ երբմուտն եւ աւետարանս, առ ի կամելոյ պարտաւորել զտոնարարն անաշխատեալ պահել զծէսն եկեղեցւոյն չայոց չպատարագելոյ: Սակայն օտոյց որով եւ մեր թէ լինն երբեք լուեց ի քառասնորդաց, ոպ եւ մեր հաւաստի էաք, թէ կամ՝ հանդիւր էին իւրաքանչիւրքն ի գլխոց իւրեանց զընթերցմունս եւ զաւետարանս վն այնք աւաւրց եւ կամ՝ յօտարագալոց օրինակելոց էին, եւ այդպէս գարգիւտ առիթ ի մէջ մատուցանէաք ի գործածելոյ զպլեւսլոյ միայն գոնէ վն այնք աւաւրց:

16. Այլ ոպ զի ամենեքին վերոյ յիշատակել նորահաս քահանայքն անկարօտ ինքն այլեւսլ ազգաց զրոց եւ միայնք եւ իբր զի մի օրինակ պատարագեցն իւրեանց ազգին ոմեւս, սմին իբր օտահանարկեց ըստ ուսանելոյն մերոյ յայոց, վն այնք աւաւրց զընթերցմունս եւ զաւետարանս սեփականս ըստ ոմայ այլեւսլ աւաւրց զաւետարանս ոպ կայ իսկ նշանագրեալ ի մէջ: Դմաբք օտոյգ յետ կիրակէին բարեկենդանին առաջաւորաց պահոց:

17. Այլ թէ զինչ օրինակաւ իցե յօրինալ ճաշոց գիրքն այս փաբրիկ եւ համառօտ. եւ զինչ կարգ ունիցի ինքեան, ուչ գիրք եւ ի միտ առ:

Նախ յինչքն ունի ամրոպիտալ զիւրաքանչիւր աւաւրց ըստ պաշտանին զընթերցումսն եւ զաւետարանս. սակայն ունելով միայն զմինն ի նոցն, ոպ օտարք են առ պշտմունս ի գործ տնէլ ամենեքին. ոպ յիշատակեցաւ ի վերագոյնոց:

18. Երկրորդ. առ համառօտութի ոչ ներգր. ծնութի գրեալ կան ընթերցումաւք եւ աւետարանքն, այլ նշանելով որ ինչ եւ մրափ օպաշտաճ իցե ընթերցել լինիլ ըստ զրոց եւ ըստ զլուեց նոց եւ ըստ թուոց տանց կատարանքն եւ ի յամենս տնոս, որոց ըստ օպաշտանին ընթերցումաւք քաղցն ի հնչն հանդիւրանել, զայնուսիկ զնելով առ գիրքութի ժամաբարին ներգործութի:

19. Երրորդ. բովանդակեցաւ ի միում վայելի համառօտութեան եւ գիրքութի աղալաւ զմամաւուտն եւ զմեծեղիտն աւելցն յալ քան զընթերցումսն: Եւ զալելուտն յալ քան զլիւստարանն, ոպ զի մի կրկնելով՝ առաջիկայ ճաշոցն ծանարեալն լինիցի գործածութեան: Ուստի եւ ի կարգի յիւրաքանչիւր աւաւրց, քաղցն լուեց զիւրաքանչիւրան ի սղեն նշանակել ըստ սկզբանց եւ ըստ թուոց երեսոց թըլծոյց օւր կանն եւ քաղցն եւ ընթերցում:

20. Այլ թէ յինչ պոռն ոսկիքն արարաք ի յառաջաւորաց բարեկենդանին կիրակէին զճաշոց գիրքն զայս, ընդգծով կարգի օտահանոցից եւ ճաշոցաւ, տես ի վերին ճաշոց գրեցն, ի խորագրի անդ առաջնոյ ցանկին:

21. Զորրորդ. ընդ այսմ ճաշոց գրեցն եղաք եւ զիւրհրդագրաւք մի ձեռագիր զազահասարաք ըստ աղծութից մասին նմ իւրհրդատարարից ազգն մերոյ, թէ ձեռագրացն եւ թէ տպագրելոցն. մեզ ըստ տպագրելոյն ի փոփականութեան, ճաշոց միայն այլապէս ինչ ինչ տեղիս ըստ արարողութի մատն: Բանդի որովհետեւ ըստ յիշելոյն մերոյ ի վերագոյնոյ, մատնանս այս որ ճաշոց գիրք անտանի, յօրինեցաւ վն նորահաս քահանայից ի գիրքութի նոց ի մատուցանել զմէր. պիւրք, կանխաք գրով որոշել զոր ինչ արարողութիւն անուն սովոր ըստ այսմ մասն աւագափառ քահանայն եւ քաջահմուտն չայկական

ծիրոյց, ուղիղ միտքով խնայելով զանէ ազգային մասնաշաղկապները:

22. Եւ զի ոչ գրող ընդունին զանազան թիւն, այլ միայն ստակ բարբառով, սովին իրի երկարութիւն միայն գիրաւ. իսկ մասնաւոր գործ ուսանելին. եւ ի մասնաւոր կամ հնարին իւրեանց զայլ նորոգ արարողութիւն ըստ ախտածանաց եւ կամ փոխելով զերկրոյ, փոխին եւ զարարողութիւնն աւետար. եւ կամ տեսնել ի յաման պատարագիւն, զաման արարողութիւն ախորժելին եւ վայելչալարման, իսկ եւ իսկ զերեւանց թուական եւ ի նոյն օրինակին զայլեւայլ արարողութիւն:

23. Եւ պայտէս բազմապատկերն արարողութիւնն ի բազմապատկեր պատարագաց: Եւ զի ոչ առաջադրածն ի յայլեւայլ ուսուցչաց ուսանին, եւ յայլեւմէն ի նոյն զայն զոր ուսանին, գրող ընդունին, յայտ է թէ անհնար է պայտիկ ամենեւեւ լինի մի-օրինակ եւ նշանակելոյ Ուստի եւ արարողութիւնք պարզի նշ, հարկաւ պարտ է լինիլ բնութեան. որով ակախք մերովք ի բով ուրեք լուէլ եմք զգայութեան իմի ժողովրդեան զանմարանութիւնք զՏիւնց ազգի մարտի պատարագին: Չի գէղ լինի բով անգամ բով զՏիւնց ժողովրդեան պարզել ի հայ լեզու եւ ամենեւեւ օտար եւ այլեւայլ արարողութիւն:

24. Ոչ պարտիկ ոչ զի մի յայտ հետէ զանէ ի յելիցոյն ի փառափանառայի գրադասանէ, գայլապարտի ինչ առաջին ժողովրդեք զի պայտանութիւն արարողութեան զպիտի նշ. եւ ոչ իւր երբեք յայլպիտեան զոր ուսանին եւ շահեցին պատմ. ի մէջ բերել զմասն. ցումն. առ աւանդելոյ մեր միայն բարբառով, կամեցար ամենեւեւ զբով՝ զոր ինչ ուսուցչաց նշք բերանել, ըստ հրամանաց ծիրանագիտաց մեծաւորաց, ուղիղ մի-օրինակ աւանդ եւ զոր ուսանին միօրինակ կայուն եւ միակեղ ի կիրարկելն... եւ միակեղ համապատգանգն. յին յայտով ան առ ի քաղել զարգանիս պտղաբերս ի փառս միայն նշ, որ է օրհնել յաւիտեանս ամեն:

Մատենին երկրորդ մասն է, էջ 1. «Ճաշող զերբ թիւ պատարագի ըստ արարողութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ի կիրառութիւն ուղղափառ քահանայից հայոց»:

Թ. 1 ա. ի յառաջագործ բարեկենդանին կիրառելն ժուր. Միտքին որդի: Միտքի. Բեռ վայելէ, Ընթերց. Պոքոնի առաքելոյն ի Տիմոթէոս երկրորդ թիւղիկն է ընթերցանալ (Բ. 15) Փութապիլի զամեն քու Սուրբ. Որոտեալ ի նման ի նի կամ (Հմբ. 26): — Աւերտ. Երաւար ի յանդէ: Աւետարան ըստ Բովաշանու (Բ. 1) Ոչ փառաց Տն մերոյ Յիւրի: Եւ յաւանք երրորդի հարանեղէն էն: Աւեր (Հմբ. 11) Եւ հաստացին աշակերտն նի:

Ըր Բովաշանի Բերայ ի յառաջագործ պահանջն է լինի. եւ ի յեկեղեցի ի հանդիսի եւ ոչ պարտ Բարաշանի. առաջին եւ ոչ ինչ Բովաշան ընթերցանալ եւ Բովաշան: Բայց ինչ Բովաշան Բարաշանի Եր Գործի. զին ինչ Բարաշանի. որ պահէ ի յայտ Բովաշան պահանջն. առ Բովաշանի Եր Գործի. զին եւ Բովաշանի Բարաշան ընթերցանալ եւ Բովաշանի եւ ոչ Ըր Բովաշան:

Բարաշանաց պահանջ երկուշարթի եւ այլն: Բարաշան արարող պահանջն Բովաշանի եւ Բովաշան մարդարէն: Ժուր. Որ ըստ նմ միտս: Միտքի. Մերեւոյն ինքնուրոյն, Ընթերց. ի յաւանդ:

մարդարէն (Գ. 1) Եւ երեւ բան Տն... Եւ նշն նշ եւ ոչ արար: Աւերտ. ի ներքին իմանալ եւ այլն:

Էջ 7 ա. Բուն բարեկենդանի կիրառելն, Ժուր. Միտքին որդի, եւ այլն, ինչպէս որ սովորութիւն է հիման ընթերցանալ — Վիտելի է առանձին զի ազգն մեր զհետ երթեալ արարողութիւն բով Լեկեղեցաց ազգաց արեւելեայց, եւ քառասնորդական պահանջ, միայն ի կիրառելն եւ ի շարժի աւերտ մասնաւոր զի պահանջն հանազան լեկեղեցին. թեպէս ի ներքոյ վարագուրի իսկ ի յայլ աւերտ կատարի միայն ընթերցանալ քառասնայ Աւետարանաց զարարողութիւն ինչ, զոր անմար կոչին շար պարզ եւ այլք կրտապատարագ: Ուստի կամեցողան մատուցանել զարարող մի պարզ, ոչ ի յայլ պահանջ, ինքեաց տարաշն, ըստ սովորութեան ազգացն Եւրոպեացոյ. եղաք առանձին իւր Բարաշանի Բովաշան թեքանաձեղ աւերտ եւ զնթերցանալ աւետարանաց ըստ կարգի ի դիւրութիւն պատարագաց:

Միտքին քառասնորդաց պահանջաց: Աւետար. շարաշար քառասնորդաց պահանջ, երկուշարթի Ժուր. Որ ի հորէ, եւ այլն:

Էջ 8 ա. Զարաշարթի Ժուր. Որ ըստ նմ միտս: Ընթերց. ի Երեւոյ Մարգարէն (Բ. 12). Եւ արդ առ նշ նշ մեր Գարաշարթ առ եւ յամ արտէ ձերտն:

Էջ 9 ա. Զարաշարթ օրն. Տն է թեքանաձեղ զարաշարթի եւ այլն:

Եւ այսպէս մեր գիտցանին պէս յառաջ կ'երթայ:

Մեծն զգալման ծաղկաշարթի արմաւենեայ կիրառել: Ժուր. Տնան Երեւոյ — Միտքի. Բեռնեք ծնեացան առաջին Տն: Ընթերց. Պոքոնի առաք. առ Փիւլ. (Գ. 4.) Ուրախ լըրալ, եւ այլն:

Էջ 19 ա. Մեծն հրաշքափառ զատիկ կենարար յարութեան Բեռ Այ մերոյ:

Ըստ կարգի սովորութեան:

Էջ 20 ա. Իսկ յայտ վայել տանեմք զի Սնանն զԱւետարան տանին զպիտիքն, որ կատարի ի մարտի 25: (Ըստ սովորութեան, ինչպէս որ մեզի արդէն յայտնի է.)

«Եւտ պայտիկ աւերաց զստիկն, ընդ բարդ յիւնանց» որ ինչ պատարագ աւ պահանջն, ստին եւ ընթերցել լինի կարգայն, Ժմեւոյն, Մեծեղեցին, Ընթերցանալ եւ այլն: Բայց պատարագայն, զի ընթերցանալ աւետարանի միայն սկսանի ի նոր կիրակի, զհետ երթել այլաց պատարագն, որք սկսեալք լինի ի շարժարագի աւետարան շարաշարթ. Չատկին, ոչ իսկ յայտնի տեսանին ի վերագոյն կարգելոյն: Զորոք մի առ մի համառօտիս առաջադր յայտ արարողք կարգաւ, ի գիրութեան ի համախաղաղութեան:

1. Նախ զկարգէ ժամանակին: Արդ ժմեւոյ յարութեան թեքան ըրեց, եւ են պարզիկ.

ա. Բն յարաւ, ի մեռելոյ:

բ. Աւետար եւ պահանջի:

գ. Բարեկեն յարաւ:

Արդ քառասնայն ի օրն ստանալ զպարտն պատկերն (ոչ տեսնել ի վերագոյն) եւ ապա ի յինանցն միայն ի շարաշար աւերտ եւ ի կիրառելն, իսկ զնախել:

երկուսն էլ յայլ աւուր յինանց փոխարեարար, մինչեւ
ցճամբարեանն:

2. Ապա զկարգէ Մեռեղեանցն... որք է կարգո
յալլոց մեռեղեանց կան եղեալք սովին խորագրով. Մեռ-
դէի Գաւա յնանց վն բարձր շարժութեւ, որոց ի վնա-
րեան, դարձել կրկին ինովին կարգաւ, մինչեւ ցճամ-
բարեանն:

3. Այլ զկարգէ Ընթերցում-ի-ոյն, տես ի կաթու-
ղեկեանց գիրսն, սկսեալ ի թղթոյ Եզկորայ առաքելոյն.
ուր ի լուսանցն կտակարանացն կան նշանագիրքն կի-
րապարտոց եւ շարժաթղթոց եւ օրագրոց բոա կարգի
կարգանիւր եւ առաքել շարժութեւ յինանց փոխ առ փոխ
մինչեւ ցլոյննեկեանս:

4. Իսկ զկարգէ Այլլուսեայից նորնպէս ուսցես ի
կարգս իւրեանց նշանակելու այլուս խորագրով Այլլու-
տայ յնանց, եւ զայստեղ եւս առաքելսն բոա առաքել
կարգաւ: Որոց ի վնարեան, դարձել կրկին մինչեւ
ցճամբարեան:

5. Ի վերջոյ ճայ մեղ ասել եւ զկարգէ Աւե-
տարանացն: Այլլ. պարտ է սկսանել ի նոր կիրակեկ զմի
փոխ ի բոլոր յինանց յաւետարանեան Գոհանեաւ ըն-
թերցանել, որ կան նշանակելուց կտակարանցն եւ աւե-
տարանցն ի լուսանցս իւրեանց կիրապարտով եւ շա-
րժաթղթովք:

Այլ, ոպ զի գիրաւ ինն ի կիր արեկեան համա-
կազմելու զայս ձմ գորս ի վերագոյնոց յեղեցաք՝ առեւն
գիտութեւ, օրինակի ազգաւ. մայն զնոր կիրակեկ զպարգն
բոա մնայ վերջոյ յեղեցան:

Ել 21. Եւր կիրակեկ, Ժ. Դ. Բն յարեաւ, —
Մեռ-դէի: Բեղ վայելէ, — Ընթերցութեւ ի Եզկորայ
կաթուղեկեայց, զոր գրեցեալ ի ներքոյ կիրակագրոցն
(բկ.) որք ցուցանին զերկրորդ կիրակեկն յետ զառակի
յարութեւ: — Աւտարաւ բոա Գոհանեաւ. ի Հօրէն
լուսոյ, ի սկզբնէ եր. Այլլ. Ելլ. Ելլ. Ելլ. Ելլ. Ելլ. Ելլ. Ելլ.
աւետարանին գրեցեալ (բկ.) եւ գորս ի կարգի:
Այլլ. ինն աւետարանն աւուր պատարագին ընթերցելու
եւ իւրեա ճաշեցին (Գոհանեաւ ի Ա, 15). Այլլ. զմի իմ
(Հմբ. 19):

Ել 24. մինչեւ 26. Եւր սորվեցնել, թէ
ինչ Աւետարան կարգաւու է՝ կիրակեկ, չորեք-
շաբթի եւ ուրբաթ օրերն, ուր որ կ'ըսուի թէ
"գիտել ի թէ ընդ բոլոր տարին յիմ չորեքշաբթի եւ
ուրբաթ ժամանակ գրեալ է. Որ բոա ձմ փայտ: Իսկ ի
յայլ աւուր պահոց, Որ ի Հօրէ, որ նշանակել են
տարեւել կիրակեկ եւ առաքել:

Ել 32. Եւս. առաքել համառօտեալ գիտել պարս
է, զի յետ վարդապետի Տօնիս սկսանին Տօնքն շարժա-
կանք թէ մեղ այլ յայ եւ թէ տղանապանացն, զորս զի կտաւ-
վարեայ առնալարար եւ մարնեալեալ, պիտոյ է միշտ
գիտել առ բոա առ առ պարգատեալ մարնեալսն որ
ի փորձիկ ժամագրեցն եւ ի մեծ օպգոմոս կան լիւրի
գրելք, եւ բոա այնք՝ կառաւարտել զայստեղ միջոց
երեւել թանկ:

Բանիկ ոպ յայտնապէս տեսանին ի յաղեաւակ
պարգատեալսն յետ այլոր վարդապետի, են միջոցն
երեւել թանկ այլ յայ եւ թէ տղանապան եւ նաւագին մինչեւ
ցճամբարեայ մայն բարեկենդանն առաքելաւորայ պահոց:
Ուստի եւ առեւն շարժին յայ եւ յետոյ բարձ աւաբբը
ոպ գրեցեալ զկարգանչեւրսն յիւրաւ՝ տեղեւ:

Ոպ եւ իսկ ի տանայոցն եւ ի ճաշոցն զան որո-
շակի ծանուցանելու զայստեղն: Այլ մեղ բոա իտառապան
մարտ, ոպ դիրաւ պարտաւոր տարարք մինչեւ ցայսօր
զանցել տանից զպարգ զնթերցանեան՝ առաքել ի վայր
եւս յաւաքով զմանցն զիրաւանցի տանել:

Ուստի վն ձմ առաքել միջոցն այստեղի զնեմը
ընդարձակապէս զնթերցանեան: որոց ի յաւելանալ,
մի պահանջանքն ընթերցանելն իսկ պարգի, իսկ ի նաւա-
ղեան, ոպ է ինչ ընդդէմ թարուլն զաման ի նշնէ. եւ
ոպ ծանուցանին տանայոցն եւ ճաշոցն յայտնիկ
տեղեւ, ի բարեկէն ի միասին զսոսն առ ի լիւստակել
զրազմանել ինչ միանգամայն յապարտութեւ քննէ եւ,
ընթերցանել զնթերցանեան պարգին վն միայն կամ վն
միւսայն բոա յերմանապետութե տանայոցն:

Ել 33. Ժամագր բոա կարգի աւաբբ, եւ այլն. —
մինչեւ էլ 39.

40. կարգ Մեռեղեանց նախ քան զգիրքն պիգին
— 48.

49. Եւս զմեռեղեկ ապաշխարութե աղու-
հացից:

50. Դաւաւ աւելուք ձմ տանից՝ կարգաւ — 57

57. երկու թուղթ պարապ:

61. "Օրէնք արկանելոյ սպաս եկեղեցոյ: Եւր-
թա՞մ քննէ. եւ այլն. լուսաց զմեաւ յաւաքաւորանն
տանելով Սաղմ. Լուսաց օրեւելք... Այլ ի մեռել
իլլ. առաքել զնեմանել Սաղման. Բաշանայք քոյ.
եւ այլն:

Ել 66. ԲՏՆ. Ելլ. Ելլ. Ելլ. Ելլ. Ելլ. Ելլ. Ելլ. Ելլ.

Այլ. Այլ. Այլ. Այլ. Այլ. Այլ. Այլ. Այլ. Այլ.

ԲՏ. Եւս ապր զմեղ.

ԲՏ. Եւս զմեղ զմեղ.

Այլ. Բաշանք զմեղ.

Այլ. Բաշանք զմեղ.

Եւ քննէ յաւելել իսկայն յետ աղծիցն զպարգն
Սաղման. Բաշանք առաքել տեղեւ:

68. Ի յարկի սարգութե աղծել զմեղն-
լին ետեւ, այսպէս իսկայն. "Այլլ. զայս աղծութ, եւթ
ընդ առաքելսն եւ միասնից ճամբարեանց զնեման.
եւ յետ վարդապետի զաղծութ՝ իսկայն վերացաւ զգործ
իսկայն եւ զկապարդին ի մաղաքանեան Եւրթա՞մ փոխ
պարտաւորն մասնացան նմա. քննէ, զնշարսն, զնշարսն
լով. Եւ եւս իսկայն... ԲՏՆ ի կնքելով ի վերայ
նշարսն մասնացէ + Օրհնութի եւ փառք Հօր... եւ
առել ի ձեռն, գիցել ի մաղաքան զնշար երկուսմը
ենեւքն ի վեր ձեռնելով. եւ զայն ի վեր մարտաւարով
ի իսկայնութեան մասնացէ. Եւրթա՞մ Տն մարդ Եւթ
քննէ, որ բաղմալ ճանդի յանարեւտոս ի յարմար,
զմաճ իսկայն ի յանձն ետա զն ապգի մարգարեան. Օրհն +
եղեւ, զպիցեւ եւ բարձր ապարեւ զնա յաւելանալ,
Այլ զիցէ ի վն մարտաւարին արեկն սովեկոյ զմաղ-
գանն ճանդեւրն իշխարալն. եւ իսկայն առել ի ձեռն
զկննէն հանգեւր շաշարովն մարտից յեղեւր տեղա-
նայն... եւ առել նախ զգիրքն, արեկն յաւելել ի
սկիզն տանելով. Եւթ յիշատակի փոխարեւր տնոր... եւ

յետոյ զվաթիւ մը ջրոյ տակով. եւ ի կողահոս արեան եւ ջրոյ ափերէն նորոգեան աբարանք եւ անմահացան. Օրն՝ Եգեք գովեցէք եւ բարձր բարեք ընա յաւիտեան:

Ու կը շարունակուի պարգը՝ մեր գիտցած սովորութեան համեմատ:

Ճաշակմանէն յառաջ եղած երեք արժեքը լնցընելէն ետեւ այսպէս կ'ըսուի էջ 90. «Եւ ապա տնագրեացէ զինքն եւ ինչքեանցէ ի ճմարտէն Այ զպապէս հայդաւանս անձին, եւ այլն. ինչպէս է ընդհարապէս ամեն պատարագամատոյցներու մէջ ու կ'աւելցուի. «Եւ անգին տէր եւ զգուսթեմար տացեալ զայս ի զան Հաւատաւով հաւատամ յամենայն երբորգութիւնն ի հոյր եւ յարգի եւ ի մէհ հոգեհոյ: Ապա ճաշակեացէ ի մարմնոյն եւ ասացէ Հաւատով ճաշակեմ՝ զէն եւ զինչպանաբար մարմին, քն ան իմ քն, ի թողութիւն մաղց իմաց, Եւ արբեցէ ի նը բաժակէն եւ ասացէ «Հաւատով բոցեմ եւ զմաքրել տրին քն քն ան իմ քն ի թողութիւն մաղց իմաց, Եւ յետ ճաշակելոյ ի մարմնոյ եւ յարենէ Տն, խաշակելոյնցէ ի վիճերանոյ իւրոյ եւ ասացէ զքանս թովմալի աւաբարելոյն «Մարմին քն առապական լեցի ինչ ինչ կ'ենան: Եւ մէ տրին քն ի քառութիւն եւ ի թողութիւն մաղց,»

Գործոյս մէջ քանի մը տեղ ուղղութիւններ կամ սրբագրութիւններ կան: Այսպէս օրինակի աղագաւ 90 էջին ստորեւը. օտար ձեւերով այս յաւելուածը կայ, լատիններէն պատարագին մէջէն «Զբաժա՛ Տն ընկալոյց եւ զանուն Տն կարգացից: Տէ ոչ եմ արժանի եթէ ընդ հարկաւ իմով գացեմ, այլ ասա միայն բանիւ եւ բժշկեացէ հոգի իմ, 3 անգամ ասացի (այսպէս):»

Էջ 92. Աստուրութե օրինաց եւ մարգարէից... քս եւ զմեզ հոգեւորք քով մեզմ եւ քեզ վայելեն քառք իշխանութիւն այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեան յաւիտեանից,

Պատարագամատոյցն ամփոփուած է 61 — 94 էջերուն մէջ. — 95 էջով կը շարունակուի ճաշըը: — Քրիստոսի ծննդնէն ետեւ կը շարունակուի այսպէս «Ստան զնեմք զաւագ տանն, ողբ են պարելի. Աւարին եւ Դաւիթ մարգարէն: Եւ հորդոն. ասն է Սաեփանոսի նախակալին: Երբորգն. Տոն է Գլխի առաքելացի Պետրոսի եւ Պողոսի: Չորբորգն. Տոն է Ողբաց որդաման:

Էջ 127. «Ցանկ պրտաբնական»:

Էջ 131. «Ցանկ եկրորդ զն ընթերցուածոց թիւ. պարգի Անշարժ տանից հանգիւկեաց ընդ բոլոր տարին ըստ ամսոյ եւ ըստ աւուրց Տոնացոյցին մարդ».

3.

Ք Մ Ր Ո Ձ Ա Ք Ի Ք

Հայկական դարան? Գ. 1770?

ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 36X24 սանդ. — թՈՒԴ 307. էջ 61a: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասին 34X20: — ՏՈՂ 44-46: — ՆՈՒԹ թղթով պինդ եւ ոչ ողորկ: — ԿԱԶՄ

Գիտական: Դակատն ու առաջին շորս թուղթը կը պակսի: — ԳՐԻ, Նոտրդիր՝ ըստ բաւականի մարդը, միօրինակ ու բոլորը մէկ զրէն ելած: — ԺԱՄԱՆԱԿ ցրուեցան 1761-1770 տարիներուն մէջ: — ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ, Զարդագիրք, խորունկ իմաստ ունեցող քարոզներով ժողովածոյ մը, որ ինչպէս կ'ենթադրուի, ըստ մասին ինքնագրիւ ու ըստ մասին թարգմանութիւն են ու տրուած 1761էն մինչեւ 1770:

Գորովն վրայոք չկայ ոչ յիշատակութիւն եւ ոչ տեղեկութիւն:

Կողքին վրայ նշանակուած գրութիւնն, որչափ կրնանք հետեւընել Տէր Սիմոն Գորպուլեան տուած ըլլայ այս քարոզները կերպի հայաբանքին մէջ՝ վերոյիշեալ տարիները. *Hic Liber Domino Simoni Korbul. Dono datus a R. D. Antonio Porumbi Anno 1770, die 8va Julii Claudiopoli in Conventu Nobilium. Բարոյները կը սկսին. Dominica 2a Adventus 1761.* — Ամեն մէկ քարոզ կը ստորագրուի այսպէս. *Thema, Exordium, Propositio, Conclusio.* Աստուածաշնչէն բերուած վկայութիւնները մեծաւ մասամբ լատիններէն են: Բայց տեղիս տեղիս, անոնց հայերէն թարգմանութիւններն ալ կցուած են, ըստ մասին գրաբար բնիկ Աստուածաշնչի լեզուովն ու ըստ մասին Գրանտիւլուանիայի աշխարհաբար լեզուովը:

(Ըրոն-Իւլիէ)

Ա. Բ.

Լ Ե Ձ Ո Ր Ա Ք Ի Ք Ա Վ Ա Ն

Հին ՀՅԵՐԵՆԻ ԼՅԵՐԵՆԻԵՆԻ ԸՐԹՈՒ ՔՐԵՆԻ ՄԸ ՓՈԼՍԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՎՐԵՑ ՆՆԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ՝

Հայերէնը յունարէնէ կարեւոր փոխառութիւններ ըրած ըլլալ չի թուիր այն՝ բաւական ուշ շրջանէն յառաջ, երբ տեղի ունեցաւ աւելի գիտնական ու կրօնական նկարագիր ունեցող ազդեցութիւն մը (հմտ. այս *Mémoires*ներու, Հտ. ԺԷ. էջ 242 եւ 248). Լատիններէնի ազդեցութիւնն ալ մեծ եղած պիտի չըլլայ՝ Սակայն Հայաստանի մէկ մեծ մասն ալ հռոմէական պետութեան տեսակ մը սահմանափակ եղաւ, եւ Էլիֆանդի մէջ՝ (Երկվանուկոսականութիւն) երկրորդ դարէն՝ (Ք. Ե.) հռոմէական լեզուններէ ծագում ունեցող ար-

¹ Մատուցութիւն ի Mémoires de la Société Linguistique de Paris, XVIII.